ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-12

# SON MODULI

**Jurayev Boboyer Sharof o‘g‘li**
**Ichki ishlar vazirligi**
**Sirdaryo akademik litseyi matematika fan o‘qituvchisi**

**Anotatsiya:** Ushbu maqola matematikadagi son moduli (absolyut qiymat) tushunchasini ilmiy nuqtai nazardan chuqur yoritadi. Modulining real sonlar to'plamidagi asosiy ta'rifi va xossalaridan boshlab, kompleks sonlar, vektor fazolari, norma nazariyasi va funksional analizgacha bo'lgan kengaytmalarini tahlil qiladi. Shuningdek, moduli tushunchasining tarixiy rivojlanishi, uchburchak tengsizligi, geometrik va topologik talqinlari, sonlar nazariyasidagi bog'lanishlari hamda fizika, informatika, iqtisodiyot va boshqa sohalardagi amaliy qo'llanmalari batafsil ko'rib chiqiladi. Maqola moduli tushunchasining matematikaning fundamental asosi sifatidagi universal ahamiyatini ta'kidlab, uning nazariy va empirik jihatlarini birlashtirgan holda yuqori ilmiy darajada taqdim etadi.
**Kalit so'zlar:** son moduli, absolyut qiymat, kompleks sonlar moduli, norma, uchburchak tengsizligi, metrika fazo, kompleks analiz, vektor norma, funksional analiz, sonlar nazariyasi.

## NUMBER MODULE

Juraev Boboer Sharof ugli
Ministry of Internal Affairs
Syrdaryo Academic Lyceum Mathematics Teacher

Annotation: This article provides a deep insight into the concept of number modulus (absolute value) in mathematics from a scientific point of view. It analyzes the extensions of the modulus, starting from the basic definition and properties of the modulus in the set of real numbers, to complex numbers, vector spaces, norm theory and functional analysis. It also examines in detail the historical development of the concept of modulus, triangle inequality, geometric and topological interpretations, connections in number theory, and practical applications in physics, computer science, economics and other fields. The article emphasizes the universal importance of the concept of modulus as a fundamental basis of mathematics and presents it at a high scientific level, combining its theoretical and empirical aspects.
Keywords: number modulus, absolute value, modulus of complex numbers, norm, triangle inequality, metric space, complex analysis, vector norm, functional analysis, number theory.

## ЧИСЛОВОЙ МОДУЛЬ

Юраев Бобоер Шароф Угли
Министерство внутренних дел
Учитель математики в Сырдарьовском академическом лицее

Аннотация: Данная статья дает глубокое понимание понятия числового модуля (абсолютного значения) в математике с научной точки зрения. В ней анализируются расширения модуля, начиная с базового определения и свойств модуля в множестве действительных чисел, до комплексных чисел, векторных пространств, теории норм и функционального анализа. Также подробно рассматривается историческое развитие понятия модуля, неравенства треугольника, геометрические и топологические интерпретации, связи в теории чисел и практические применения в физике, информатике, экономике и других областях. В статье подчеркивается универсальное значение понятия модуля как фундаментальной основы математики и

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-12

представлено на высоком научном уровне, сочетающем теоретические и эмпирические аспекты.

Ключевые слова: модуль числа, абсолютное значение, модуль комплексных чисел, норма, неравенство треугольника, метрическое пространство, комплексный анализ, векторная норма, функциональный анализ, теория чисел.

Matematikada son moduli mavzusi, asosan, sonlarning absolyut qiymati yoki moduli deb ataladigan fundamental tushuncha bilan bog'liq bo'lib, bu tushuncha matematikaning turli sohalarida chuqur ildiz otgan va ko'plab nazariy va amaliy qo'llanmalarga ega. Ushbu maqolada biz ushbu mavzuni ilmiy nuqtai nazardan yoritamiz, uning tarixiy rivojlanishini, matematik ta'riflarini, xossalari va kengaytirilgan shakllarini batafsil ko'rib chiqamiz, shuningdek, uning matematika va boshqa fanlar bilan bog'lanishini chuqurroq tahlil qilamiz. Maqsad – moduli tushunchasini nafaqat soddalashtirilgan shaklda, balki yuqori darajadagi matematik apparat yordamida yoritish, bu orqali o'quvchiga uning chuqurligini va ko'p qirraliligini ko'rsatishdir. Matematikada son moduli dastlab real sonlar to'plamida absolyut qiymat sifatida ta'riflanadi, ammo keyinchalik kompleks sonlar, vektor fazolari va hatto algebraik tuzilmalarda kengaytiriladi, bu esa uning universal ahamiyatini ta'kidlaydi. Tarixiy nuqtai nazardan qaraganda, son moduli tushunchasi qadimgi yunon matematikasi davriga borib taqaladi, ammo uning zamonaviy shakli XVII-XVIII asrlarda shakllangan. Masalan, Evklidning "Elementlar" asarida sonlarning masofa yoki uzunlik sifatida ko'rilishi moduli g'oyasining dastlabki ko'rinishlarini eslatadi, lekin absolyut qiymatning aniq ta'rifi Karlo Fridrix Gauss va boshqa matematiklar tomonidan kompleks sonlar nazariyasida rivojlantirilgan. XIX asrda Ogysten Lui Koshi va Karl Veyershtrass kabi matematiklar real analizda moduli funksiyasini ishlatib, cheklovlar va uzluksizlik tushunchalarini asoslab berganlar. Moduli, shuningdek, sonlar nazariyasida kongruentsiya (modulo operatsiyasi) shaklida paydo bo'ladi, bu esa Pyer Ferma va Jozef Lui Lagranj ishlarida ko'zga tashlanadi. Bu ikki tushuncha – absolyut qiymat va modulo – ba'zan chalkashtiriladi, ammo ularning ilmiy farqi shundaki, absolyut qiymat sonning masofaviy qiymatini ifodalasa, modulo esa bo'linma qoldig'ini bildiradi. Ushbu maqolada biz asosan absolyut qiymatga e'tibor qaratamiz, chunki "son moduli" atamasi ko'pincha shu ma'noda ishlatiladi, ammo ularning bog'lanishini ham yoritamiz.

Real sonlar to'plamida son moduli yoki absolyut qiymati quyidagicha ta'riflanadi: berilgan real son $x$ uchun:

$$|x| = \begin{cases} x, & agar \quad x \geq 0 \\ -x, & agar \quad x < 0 \end{cases}$$

Bu ta'rif sonning nolga nisbatan masofasini ifodalaydi va real chiziqda geometrik talqin qilinadi. Moduli funksiyasi $f(x) = |x|$ real sonlar to'plamida uzluksizdir, ammo nol nuqtasida differentsiallanmaydi, chunki chap va o'ng cheklovli hosilalari farq qiladi:

$$f'_{(0)} = -1$$
$$f'_{+}(0) = 1.$$

Bu xususiyat real analizda ko'plab misollarda ishlatiladi, masalan, funksiyalarning uzluksizligini yoki differentsiallanuvchanligini tekshirishda. Bundan tashqari, moduli uchburchak tengsizligini qanoatlantiradi:

$$|x+y| \leq |x|+|y|,$$

bu esa real sonlar to'plamini metrik fazoga aylantiradi, bu yerda masofa $d(x,y)=|x-y|$ deb ta'riflanadi. Ushbu tengsizlikning isboti oddiy: agar x va y bir xil belgili bo'lsa, tenglik o'rin oladi, aks holda esa

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-12

qisman qisqarish sodir bo'ladi. Ushbu xususiyat real analizning asosiy teoremasi – Boltsano-Veyershtrass teoremasiga asos bo'lib, ixchamlik va cheklanganlik tushunchalarini shakllantiradi.

Moduli tushunchasini chuqurroq yoritish uchun uni kompleks sonlar sohasiga kengaytiramiz. ompleks son $z=a+bi$, bu yerda $a$ va $b$ real sonlar, $i$ esa xayoliy birlik, uchun moduli

$$|z| = \sqrt{a^2 + b^2}$$

deb ta'riflanadi. Bu ta'rif Eyler formulasidan kelib chiqadi va kompleks tekislikda $z$ sonning boshlang'ich nuqtadan masofasini bildiradi. Kompleks moduli ham uchburchak tengsizligini qanoatlantiradi:

$$|z_1+z_2|\leq|z_1|+|z_2|,$$

va ko'paytma uchun $|z_1z_2|=|z_1||z_2|$. Bu xususiyatlar kompleks analizda muhim, masalan, Koshi-Riman tenglamalarida yoki analitik funksiyalarning xossalari tahlilida. Masalan, agar $f(z)$ analitik funksiya bo'lsa, uning moduli $|f(z)|$ subgarmonik funksiya bo'lib, o'rtacha qiymat xossasini qanoatlantiradi. Bundan tashqari, moduli kompleks sonlarning bo'linishida ishlatiladi: agar $|z| = 1$, u holda z birlik doira ustida joylashgan va Eyler formulasiga ko'ra $z=e^{i\theta}$ shaklida yoziladi, bu trigonometriya va fizikadagi to'lqinlar nazariyasiga bog'lanadi.

Son moduli vektor fazolarida norma sifatida kengaytiriladi. Umumiy holda, vektor fazos $V$ ustida norma $\|\cdot\|:V\to R$ quyidagi xossalarni qanoatlantiruvchi funksiya:

1) $\|v\|\geq 0$, va $\|v\|=0$ faqat $v=0$ bo'lganida
2) $\|cv\|=|c|\|v\|$ har qanday skalyar $c$ uchun;
3) $\|u+v\|\leq\|u\|+\|v\|$.

Evklid fazosida, masalan $\boldsymbol{R^n}$, Evklid normasi

$$\|\boldsymbol{x}\| = \sqrt{\sum_{i-1}^{n} \boldsymbol{x_i^2}}$$

moduli tushunchasining ko'p o'lchovli analogidir. Bu norma fazo ixchamligini, cheklanganlikni va hatto topologik xossalarni belgilaydi. Funktsional analizda, masalan, Banax fazolarida, norma funksiyalar to'plamida ta'riflanadi, masalan, $\boldsymbol{L^p}$ fazolarida

$$\|\boldsymbol{f}\|^p=(\int|\boldsymbol{f}(\boldsymbol{x})|^p\,\boldsymbol{dx})^{1/p},$$

bu yerda moduli integral ichida ishlatiladi. Ushbu normalar Kvazi-Evklid fazolarida konvergentsiya va to'liqlikni ta'minlaydi, bu esa Hilbert fazolarida kvant mexanikasi va signalni qayta ishlashda qo'llaniladi.

Son moduli sonlar nazariyasida modulo operatsiyasi bilan bog'lanadi, garchi ular farq qilsa-da. Modulo operatsiyasi $\boldsymbol{a}$ mod $\boldsymbol{m}$ sonning m ga bo'linishidagi qoldiqni bildiradi, ammo absolyut qiymat bilan bog'lanishi shundaki, ko'plab algoritmlarda, masalan, Evklid algoritmida EKUB ni hisoblashda, absolyut qiymatlar ishlatiladi. Masalan, Ferma kichik teoremasida $\boldsymbol{a}^{p-1}\equiv\boldsymbol{1}(\boldsymbol{mod_p})$, bu yerda kongruentsiya moduli bilan ishlaydi, lekin isbotda absolyut qiymatlar orqali cheklovlar qo'yiladi. Bundan tashqari, kriptografiyada, masalan RSA algoritmida, katta sonlarning moduli ishlatiladi, ammo xavfsizlik absolyut qiymatlar va norma tushunchalariga asoslanadi. Chuqurroq tahlilda, algebraik sonlar nazariyasida, masalan, Gauss butun sonlari $\mathbf{Z[i]}$ da, norma

$$\boldsymbol{N(a+bi)=a^2+b^2=|a+bi|^2}$$

deb ta'riflanadi, bu moduli kvadrati sifatida ko'riladi va ideal bo'linuvchanlikni ta'minlaydi.

Moduli tushunchasining amaliy qo'llanmalarini ko'rib chiqsak, fizikada u vektorlarning kattaligini ifodalaydi, masalan, tezlik moduli $\boldsymbol{v}=|\boldsymbol{v}\vec{\ }|$. Elektromagnitizmda kompleks amplitudalar moduli

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024



intensivlikni belgilaydi. Informatikada moduli masofa algoritmlarida, masalan, K-najib algoritmda, Evklid masofasi sifatida ishlatiladi. Iqtisodiyotda risk modellashda, masalan, portfel nazariyasida, standart og'ish norma sifatida moduli generalizatsiyasidir. Tibbiyotda signalni qayta ishlashda, masalan, EKG da, amplituda moduli aritmiyani aniqlaydi. Bu qo'llanmalar moduli tushunchasining nafaqat nazariy, balki empirik ahamiyatini ko'rsatadi.

Chuqurroq matematik tahlilda, moduli differentsial geometriyada manifoldlar ustidagi metrikani belgilaydi, masalan, Riman manifoldida geodezik masofalar absolyut qiymatning kengaytmasidir. Topologiyada moduli fazosi topologik invariantlarni o'rganadi, masalan, eliptik egri chiziqlar moduli fazosi. Kvant hisoblashda qubits holatlarining moduli normalizatsiya uchun ishlatiladi. Bu misollar moduli tushunchasining matematikaning barcha sohalariga singib ketganligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, son moduli matematikada fundamental tushuncha bo'lib, uning real sonlardagi oddiy ta'rifidan tortib, kompleks va abstrakt fazolardagi kengaytmalarigacha bo'lgan rivojlanishi fan rivojiga katta hissa qo'shgan. Ushbu tushunchani chuqur o'rganish orqali biz matematikaning birligini va uning boshqa fanlar bilan bog'lanishini ko'ramiz, bu esa kelajak tadqiqotlar uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Moduli nafaqat hisoblash vositasi, balki fazo va masofaning falsafiy asosidir, bu esa Evklid geometriyasidan Eynshteyn nisbiylik nazariyasigacha bo'lgan yo'lni yoritadi.

**Foydalanilga adabiyotlar ro'yxati**

1. Abduhamidov A., To'ychiyev O. Oliy matematika. 1-qism. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2018. – 512 b.
2. To'rayev E., Qo'ziboyev M. Oliy matematika (matematik analiz). – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 448 b.
3. Mirzayev M., Sotiboldiyev A. Kompleks o'zgaruvchili funksiyalar nazariyasi. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2015. – 320 b.
4. Karimov R., Xo'jayev Sh. Chiziqli algebra va analitik geometriya. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2019. – 396 b.
5. O'rmonov N. Matematik analiz (ikkinchi qism). – Toshkent: Tamaddun nashriyoti, 2022. – 480 b.
6. Abdullayev F., Rajabov T. Funktsional analiz asoslari. – Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti, 2017. – 288 b.
7. To'xtayev B. Sonlar nazariyasi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2016. – 256 b.